

SANTRAUKA. Balio Sruogos „Dievų miškas“ – brandžiausias rašytojo kūrinys, kanoninis lietuvių literatūros veikalas, gerai žinomas pasaulyje, todėl dabar daugiausia verčiamas į užsienio kalbas. 2024 ir 2025 metais „Dievų miškas“ išverstas į azerų, prancūzų, korėjiečių kalbas (kūrinio vertėjai: Mahiras Gamzajevs, Miglė Dulskytė, Jinseok Seo). Paminėti „Dievų miško“ vertimai atlikti remiantis nauja kūrinio redakcija, kuri parengta 2025 metais Lietuvių literatūros ir tautosakos institute. Sovietmečiu ir nepriklausomybės metais buvo paskelbti trys istoriškai svarbūs „Dievų miško“ leidimai (1957 ir 1997, 2005 m.): juose palaipsniui parodyta vis daugiau kūrinio teksto vietų (skyrių, epizodų, sakinių, žodžių junginių, žodžių), kurios anksčiau buvo cenzūruotos. Vertėjai pastebėjo, kad iki šiol publikuoti „Dievų miško“ tekstai nėra identiški turinio požiūriu. Todėl jie ieškojo pagalbos, kaip nustatyti stabilesnį, mažiau įvairuojantį pagrindinį „Dievų miško“ tekstą, kuriuo galėtų remtis jie patys ir kiti vertėjai ateityje. Nuo 2005 metų paskelbtos paskutinės „Dievų miško“ redakcijos praėjo daugiau kaip dvidešimt metų. Aprašytos priežastys, kodėl kilo dar vieno kūrinio leidimo poreikis. Parengus naują „Dievų miško“ redakciją paaiškinta, kuo ji skiriasi nuo anksčiau išleistų kūrinio tekstų, įvardyta, kokių intervencijos (stalinmečio cenzūros, sovietmečio redagavimo, autorinės kalbos norminimo) požymių tebėra visuose išleistuose „Dievų miško“ tekstuose.

RAKTAŽODŽIAI: Balys Sruoga, „Dievų miškas“, sovietinė cenzūra, redagavimas, autografa, rankraštis, mašinraštis, stalinmetis, sovietmetis, nepriklausomybės metai, nauja redakcija.

IVADAS

Balio Sruogos „Dievų miškas“ – kanoninis lietuvių literatūros kūrinys. 2025 metų rudenį paminėtos dvi svarbios datos: 80-osios Štuthofio kalinių išlaisvinimo ir „Dievų miško“ parašymo metinės. Todėl siekta aktualizuoti garsiausio, geriausiai parašyto, emociškai svarbiausio Sruogos kūrinio „Dievų miškas“ leidybos istoriją, iškeliant autentiško kūrinio teksto nustatymo problemą ir jos sprendimo būdus.

Dabar žinomi trys istoriškai svarbūs „Dievų miško“ leidimai: 1957 (Sruoga 1957: 1–494), 1997 (Sruoga 1997: 239–566) ir 2005 metais (Sruoga 2005: 13–445), kuriuose pateikti kūrinio tekstai skiriasi. Kiekviename jų parodyta vis daugiau autentiško teksto: mažesnių vietų (autorius žodžių, frazių, sakinių) ir didesnių dalių (epizodų, pastraipų, skyrių). Nors „Dievų miško“ leidimuose teigta, kad jau pateiktas nekupiūruotas kūrinio tekstas, tačiau visas jis dar neatvertas. „Dievų miško“ redaktoriai sovietmečiu ir nepriklausomybės metais stengėsi palaipsniui atkurti 1946 metais cenzūruotą „Dievų miško“ mašinraščio tekstą (Sruoga 1945a: 1–383), kuris ir tapo visų kūrinio leidimų pagrindu (kiti kūrinio autografa – rankraštis (Sruoga 1945b: 1–305) ir dar vienas cenzūruotas mašinraštis (Sruoga 1945c: 1–383) – į kūrinio leidybos procesą neįtraukti).

Nuo 2005 metų, kai buvo išleista „Dievų miško“ redakcija, praėjo jau daugiau kaip dvidešimt metų. Per šį laiką įvyko nemažai pokyčių: ištirta anksčiau tik fragmentiškai aptarta (Linčiuvienė 1997: 613–622) kūrinio teksto istorija (Markevičienė 2012: 1–354); palyginti išlikę kūrinio autografa (Markevičienė 2014: 1–550), nustatytas naujas kūrinio tekstas (Sruoga 2026: 1–249). Straipsnyje, remiantis deskriptyviniu analitiniu metodu, siekta plačiau pristatyti naują „Dievų miško“ redakciją, kuri bus išleista 2026 metais. Rūpi atsakyti, kodėl šią kūrinio teksto redakciją galima laikyti nauja, kuo ji svarbi kūrinio teksto istorijos atžvilgiu, kokių turinio spragų ir kitų sovietmečio redagavimo liekanų joje nebėra? Iš hermeneutinės perspektyvos norėta pažvelgti į „Dievų miško“ rengimo spaudai etapus ir jų ypatumus, nes tik visų kūrinio redaktorių įdirbis ir pasiekimai leido pabaigti daugiau kaip šešis dešimtmečius trukusią kūrinio teksto rekonstrukciją. Paskutinis „Dievų miško“ rekonstrukcijos etapas, kurio metu restauruotas subtilusis kūrinio teksto klotas, įvyko 2025 metais. „Dievų miško“ teksto ikicenzūrinės būklės atkūrimo procesą siūloma įsivaizduoti „kaip seno paveikslo atnaujinimą: kai nuo jo nuvalomos apnašos ar net padažymai, – ir atsiveria tikros spalvos – kartais visai kitos, kartais tik tonai kiti. Bet matai, kaip buvo sukurta“ (Vaičekas 2026).

DIEVŲ MIŠKO RENGIMO ETAPAI: PASIEKIMAI IR PRARADIMAI

1957 METAI

1957 metais „Dievų mišką“ rengė redaktorių grupė – Vytautas Rudokas (redagavo kūrinio tekstą), Eugenijus Matuzevičius (parašė kūrinio redagavimo principus), Alfonsas Maldonis (surinko ir paruošė paaiškinimus). Jie rėmėsi Sruogos kūrinio pateikimo spaudai nutarimu: „B. Sruogos knygoje „Dievų miškas“ nedaryti nei taisymų, nei kupiūrų“ (Tekstologinės komisijos prie Valstybinės grožinės literatūros

leidyklos posėdžio protokolas: 1957 m. gegužės 11 d.). Redaktoriai siekė paskelbti kūrinio tekstą tokį, koks jis parašytas, taisyti tik rašybą ir skyrybą.

1957-aisiais atkurta nemažai 1946 metais kupiūruotų „Dievų miško“ vietų, kurias išbraukius buvo klastota ir naikinta tautos istorinė atmintis (Papečkienė 1992: 319). Pavyzdžiui, sugrąžintos užuominos apie Josifo Stalino lagerius, Sibirą, aliuzijos į partizaninį pasipriešinimą, atkurti istoriniai terminai (*Vilniaus lietuviai intelligentai; garbės katorgininkai; garbės kaliniai; raudonieji* – politiniai kaliniai; *politiniai katorgininkai*).

Gražinti anksčiau išbraukti epizodai, atskleidę įvairių tautybių asmenų bendradarbiavimo su nacistiniu režimu faktą. Pavyzdžiui, atkurtas svarbus anksčiau pašalintas niuansas, kad lageryje esesininkų ir jų pagalbininkų pareigas ėjo dažniausiai ne vokiečiai, o lenkai, ukrainiečiai, austrai, rusai, kroatai, estai ir kt. Pagal kalinių skaičių pirmavo lenkai, o rusai buvo antri, todėl lageryje jie sudarė daugumą. Rusų ir lenkų kaliniai, prisiplakę prie esesininkų, patys buvo smurtautojai, nusikaltėliai. Todėl gražinti ironiški esesininkų kolaborantų tautybių įvardijimai: *ruskeliai, ruse-liai, lenkeliai, lenkiukai, lenkaičiai*.

1957 metais atkurta 314 autentiškų kūrinio vietų – tiek pataisymų cenzūruotame „Dievų miško“ mašinraštyje 1946 metais paliko partinių ideologų priverstas pirmasis kūrinio redaktorius Valys Drazdauskas. Jo išbrauktas, pakeistas, praleistas kūrinio teksto vietas vėliau atkūrė ir suregistravo 1957 metais redaktoriams padėjęs tekstologas Aleksandras Žirgulytis (1957: 11–34).

Nepaisant pasiekimų atkuriant pažeistą autentiško kūrinio tekstą, 1957 metais „Dievų miško“ redaktoriai neturėjo bendro požiūrio, kaip pateikti rašytojo kalbą. Viena vertus, jie buvo įsitikinę, kad autentiška rašytojo kalba turi būti netaisoma: „Pritariu redaktoriaus pasiūlymui, kad stilių ir kalbą reikėtų palikti tokią, kokia yra autoriaus“ (Matuzevičius 1956a: 41); „kaip galima mažiau pataisymų“ (Matuzevičius 1956b: 30). Kita vertus, rašytojo kalba norminta, atsisakyta kai kurių tarminių atspalvių turinčių žodžių: „Atrodo, kad tikslu yra pataisyti ir pasitaikančias kalbos klaidas bei pašalinti kai kuriuos tarmiškumus“ (Zaborskaitė 1956: 56). Sruogos tekstas „dabartintas“, stengiantis autoriaus kalbą padaryti labiau suprantamą (Žirgulytis 1989: 57). Tačiau toks redaktorių sprendimas laikytinas prieštaringu: jo padariniai (nustatyta per tris šimtus skirtumų) dabar atsispindi beveik kiekvienoje kūrinio teksto pastraipoje – dar labiau pažeidė kūrinio visumą, kurią stengiasi atkurti: „Pirmas leidimas, nepaisant redaktorių pastangų, vyko griežto kalbos norminimo pagal vieną schemą požiūriu. Kuo tekstas subtilesnis (o Sruogos tekstas yra subtilus), tuo ir pakeista žodžių tvarka, ir sintaksinė konstrukcija, jei tokie pakeitimai ne pavieniai, jei per visą kūrinį tų skirtumų šimtai, tai tada toks kūrinio tekstas kaip visuma labai smarkiai skiriasi“ (Subačius 2026a). Rengiant „Dievų miško“ tekstą vertimui, sovietmečiu atsiradę skirtumai nuo ikicenzūrinio mašinraščio parodyti

paprastai (Sruoga 2026a) ir spalvotai (Sruoga 2026b). Minint Sruogos 130-ąsias gimimo metines, visuomenei pateiktas vienas atkurtas „Dievų miško“ skyrius su išsamiais paaiškinimais, kokie elementai ir kodėl atkurti (Sruoga 2026c).

1957 metais sėkmingai pradėta kūrinio teksto rekonstrukcija neatlikta iki galo ne vien dėl kalbinio norminimo. Pirmame kūrinio leidime liko nemažai politinės ir dorovinės cenzūros pėdsakų. Pavyzdžiui, neatkurti lenkiški, rusiški esesininkų kolarantų posakiai, jų vartoti keiksmažodžiai ir pertarai, praleistos pastraipos apie kašubus – vakarų slavų etninę grupę, kurios atstovai, kad išliktų, virto vokiečiais, atsisakyta fragmentų apie esesininkams tarnavusius ukrainiečius ir kt. (Linčiuvienė 2005: 444).

1997 METAI

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, Sruogos gyvenimo ir kūrybos tyrinėtojas Algis Samulionis suplanavo naują Sruogos „Raštų“ seriją, į kurią įtrauktas ir „Dievų miškas“. Nustatyti nauji Sruogos kūrybos rengimo principai (Samulionis 1990: 449–450). Pagal juos pirmenybė teikta autoriniam, o ne redaktoriaus sunormintam variantui. Sruogos kūrybos tekstus daugiatomyje siekta pateikti autentiškesnius, tikslesnius – kuo mažiau redaguotus. Todėl turėjo būti pakoreguota tik jų rašyba, skyryba (jei autoriaus variantas visai negalimas), ištaisytos korektūros klaidos. Tačiau turėjo išlikti visa, kas būdinga Sruogos stiliui ir kalbai: jo vartotos tarmybės, neprigiję naujadarai, senoviškesnės, šiandien nebelabai įprastos kai kurių žodžių formos, nenorminė leksika, neteiktinos konstrukcijos. Samulionis pasisakė už tai, kad autoriaus kalba būtų neliečiama.

Samulionis surinko ir suklasifikavo „Raštams“ medžiagą, bet iš dalies parengti spėjo tik pirmą tomą – Sruogos poeziją (Sruoga 1996: 1–850). Šios serijos knygas tvarkyti pabaigė ir spaudai parengė redaktorė Donata Linčiuvienė.

1997 metais Sruogos „Raštų“ ketvirtame tome Linčiuvienės dėka paskelbta nauja „Dievų miško“ redakcija, parodant 1957-ųjų leidimo spragas – kupiūruotus epizodus, kurie atsirado dėl sovietmečio ideologinių reikalavimų ir kurių, remiantis 1957 metų Tekstologinės komisijos nutarimu ir pačių redaktorių sprendimu, neturėjo likti (Linčiuvienė 1997: 626–627). 1997 metais sugrąžintuose kupiūruotuose epizoduose aprašomi istoriniai faktai, skirtingų tautų kalinių tarpusavio santykiai, esesininkų nusikaltimai. Parodyti tarp lietuvių ir lenkų kalinių kilę ginčai dėl Vilniaus, Liublino unijos, atskleista esesininkų provokacija: lenkų kaliniai skatinti atkeršyti į lagerį ką tik atvežtiems lietuviams. Atkurtas teiginys, kad tarp blokų viršininkų, raštinės ir kitų įstaigų tarnautojų buvo nemažai lenkų, kurie gerai mokėjo vokiečių kalbą, todėl jų sprendimai darė įtaką kitų kalinių likimui. Pavaizduota, kad lenkas lagerio ligoninės sanitaras Czerwońskis, anksčiau valdęs vokiečių

kriminalinius nusikaltėlius, buvo toks pat žiaurus tiek vokiečių, tiek savo tautiečių lenkų atžvilgiu. Atkurta dalis lenkiškų frazių, kurias pasakė kaliniai lenkai, esesininkų bendrai. Parodyti lenkų, įkalintų lageryje, tipai – pamariečiai, kašubai, varšuviečiai, atskleisti skirtingi jų ideologiniai įsitikinimai nacių atžvilgiu. Gražintas teiginys, kad iš lagerio bėgo įvairių tautybių kaliniai – ne vien rusai, bet ir ukrainiečiai, latviai. Atkurti fragmentai, iš kurių paaiškėjo lagerio kalinių neigiamas požiūris į latvių kalinius, danų kalinių neigiama nuostata slavų tautų kalinių atžvilgiu. Gražinta scena su Vengrijos žydėmis, į lagerį atgabentomis ir lagerio seniūno Selonke'ės prievartautomis.

1997 metais parodyti ir tie kūrinio fragmentai, kurie cenzūruotame „Dievų miško“ mašinraštyje buvo išbraukti mėlynu rašalu ir anksčiau priskirti kūrinio teksto autoriui. 1957 metais redaktoriai mėlynu rašalu išbrauktų cenzūruoto mašinraščio vietų į pirmąjį kūrinio leidimą neįtraukė, motyvuodami paskutine autoriaus valia. Linčiuvienė, remdamasi nuojauta, tokiu ankstesnių redaktorių sprendimu suabejojo, todėl išbrauktas vietas grąžino. Pavyzdžiui, redaktorė atkūrė mėlynu rašalu išbrauktą XXIII skyriaus „Garbės katorgininkai“ pavadinimą (grąžino istorinį terminą) vietoj ankstesnio, Sruogai primesto, nors jo paties žodžiais paremto pakaito „Nuo tų durų lig tų durų...“, užrašyto mėlynu rašalu (Sruoga 1997: 351). XIV skyriuje „Klipatų klipatos“ grąžinta jautri pastraipa, rodanti kalinio psichologinę būseną lageryje – žvėrišką instinktą išgyventi (Sruoga 1997: 303). Juo pagrįstas kalinių tarpusavio santykių žiaurumas. Linčiuvienė suprato, kad pastraipą autorius galėjo išbraukti ne savo valia, o ideologų priverstas. Tačiau Linčiuvienės pozicija mėlynu rašalu išbrauktų fragmentų atžvilgiu nebuvo nuosekli. Tame pačiame skyriuje lygiai taip pat išbrauktas sakiny, kuriuo prakeikti esesininkai, pasmerkę mirčiai daugybę nekaltų žmonių, jau praleistas: „Tegul bus prakeiktas jų vardas per amžius amžinuosius!“ (Sruoga 1997: 301).

Vėliau atlikta „Dievų miško“ autografų analizė parodė, kad nuojauta paremti Linčiuvienės sprendimai buvo geri.

1997 metais išėjus „Dievų miškui“, manyta, kad kūrinio tekstas jau tiksliai nustatytas: „Palyginus šį *Dievų miško* tekstą su 1957 metų leidimu, jokių įvairavimų nėra. Pradingo nebent kažkodėl turinio lentelė, nors skyrių pavadinimai išliko tie patys“ (Jonynas 2006: 536). Tačiau redaktorė jautė, kad reikalinga pakartotinė peržiūra. Pasitaikius progai, ji prie šio darbo sugrįžo dar kartą.

2005 METAI

2005 metais pasirodė Linčiuvienės parengta „Dievų miško“ antroji redakcija. Poreikis peržiūrėti kūrinio tekstą, jį dar kartą patikslinant, atsirado dėl to, kad Lietuvos rašytojų sąjunga inicijavo seriją „XX a. lietuvių literatūros lobynas“, kurioje

publikavo kanoninius lietuvių literatūros kūrinius. Šios peržiūros metu pataisyta dalis ankstesniame Sruogos „Raštų“ leidime likusių korektūros klaidų, gražinti anksčiau praleisti epizodai, sakiniai. Tačiau nesukonkretinta, kokie nauji fragmentai atkurti.

Nuo 1997 metų palaipsniui parodyta vis daugiau kitakalbių frazių, kurias pasakė lenkų kaliniai, blokų vyresnieji, – autentiška kalba išdavė jų tautybę ir faktą, kad jie buvo nacių kolaborantai. Pavyzdžiui, XXI skyriuje „Aplink kelmą visą dieną“ 2005 metų kūrinio teksto redakcijoje Vaclovas Kozlovskis, per pirmąsias Velykas lageryje mojuodamas vėzdu, keikiasi lenkiškai (– *Wszy bić, kurwa mać, bić wszy!*) (Sruoga 2005: 145), ragina kalinius mušti utėles. 1997 metais leidžiant kūrinį šis keiksmazodis pakeistas lietuvišku variantu („Utėles mušti rupūžgalviai, mušti utėles!“ – šaukia Vacius, mostakuodamas šakotu vėzdu“), nors pirmoji lenkų blokinių komandos kaliniams frazė, kuria raginta greičiau nusivilkti marškinius, buvo palikta: „– *Zdejmować koszulę! Ale prędziej!*“ 1957 metais redaktoriai nusprendė lenkų kapų, įstaigų tarnautojų, blokų vadovų ir darbų prižiūrėtojų (Bubnys 1998: 22), keiksmazodžių ir pertarų nerodyti, vietoj jų teikti lietuviškus atitikmenis: „*kurwamac, kurwy syn* – nepalikti, duoti naujai įrašytus keiksmazodžius“ (Matuzevičius 1956: 46). Linčiuvienė ilgai suabejojo ir šiuo ankstesnių kūrinio redaktorių sprendimu. Tačiau visos autentiškos kitakalbės frazės tuo metu dar nebuvo atkurtos.

2005 metais gražinta frazė, kuria išsakytas faktas, kokios nuomonės apie ukrainiečių esesininkus laikėsi visi lagerio kaliniai. Ukrainiečių sargybiniams apsilankius jiems specialiai įkurtame lagerio viešname, jie tapo kitų kalinių paniekos ir patyčių objektu – XLI skyriuje „Angelai sargai“ gražinti du iki tol dar neparodyti autentiški sakiniai: „Nuo tos dienos ukrainiečio vardas lageryje pasidarė koliojimos žodis“ (Sruoga 2005: 293). Sąjungininkų lėktuvai, bombarduojantys Štuthof apylinkes, pirmiausia įgąsdino esesininkus ir jų bendrus ukrainiečius: „užtat mūsų sargybiniai su ukrainiečiais prysakyje drebėdavo it aketėn patekę ciuckos“ (Sruoga 2005: 294). Kūrinio rekonstrukcijos aspektu svarbus kiekvienas atkurtas autorius žodis, frazė, sakiny, fragmentas.

Linčiuvienė siekė perteikti Sruogos kalbai būdingus tarminius niuansus, archaizines formas. Pavyzdžiui, į 1997 metais išleistą „Dievų mišką“ tekstą sugrąžinti ankstesnių redaktorių norminti žodžiai: *lakštingalė, kulkosvydis, esesninkas, musia, mostakuoti, svirdukuliuoti* ir kt.

Rengiant Sruogos „Dievų mišką“ 1997 ir 2005 metais autoriaus kalba, kuriai būdingos ne vien tarmybės, bet ir leksikos variantai, netaisyklingos gramatinės konstrukcijos, priartinta prie tuo metu nustatytų normų, kurių laikėsi daugelis leidyklų (Žilinskas 2000: 278). Reikalauta, kad publikuoti rengiamų kanoninių kūrinių kalba būtų taisyklinga: „Leidyklų redaktoriai atsidėję rūpinasi, kad knyga neišeitų su kokiais kalbos trūkumais“ (Žirgulytė 1979: 286). Todėl, leidžiant „Dievų

mišką“ nepriklausomybės metais, išryškėjo balansavimas tarp siekiamo didesnio autentiškumo (pirminio autoriaus užrašyto varianto) ir tikslo nenusižengti bendrinei kalbai (Žilinskas 2000: 280). Tad XX amžiaus devintame dešimtmetyje Samulionio nustatyti modernūs ir alternatyvūs Sruogos kūrinių tekstų redagavimo principai, kurie pirmenybę teikė autoriaus variantui, buvo nerealizuoti (Samulionis 1989: 2–3). Tik 2025 metais jie aktualizuoti, sukonkretinti ir pritaikyti „Dievų miškui“.

SPRAGOS IR KITI SOVIETMEČIO REDAGAVIMO RUDIMENTAI:

2025 METAIS NUVALYTOS APNAŠOS IR KITI PADAŽYMAI

Redaktorius Valentinas Sventickas apie 1957 metais išleistą Sruogos „Dievų mišką“ retoriškai paklausė: „Ar viskas ten gerai?“ (Sventickas 2014). Jis pats ir atsakė į šį klausimą: „Ne, tekstai kupiūruoti, tiesa, ne taip baisiai, kaip ketinta 1946 m.“ (Sventickas 2014). Dabar tą patį klausimą galima pakartoti. O atsakymas būtų panašus, koks nuskambėjo prieš vienuolika metų: „Dievų miško“ tekstas niekada nebuvo atkurtas visas. Nėra nė vieno paskelbto kūrinio teksto, kuriame nebūtų likę turinio spragų (praleistų pavienių žodžių, frazių, sakinių, fragmentų), ideologinių ar dorovinių pakeitimų, kalbinių ir net struktūros pertvarkymų. Nelyginant „Dievų miško“ autografų, o tik įprastai skaitant išleistus kūrinio tekstus, sovietmečio redagavimo detalės mažai pastebimos, susidaro apgaulingas įspūdis, kad kūrinio tekstas maksimaliai atkurtas: „1997 m. ir ypač 2005 m. *Dievų miško* leidimuose, kuriuos daugelis rasime savo namų bibliotekose, itin didelių teksto pažeidimų nėra“ (Pabarčienė 2016: 156). Todėl ir svarbu parodyti, koku lygiu pažeisti gerai žinomi „Dievų miško“ tekstai, kaip į juos konkrečiai įsismelkusi sovietmečio cenzūra.

Pirmiausia pastebimos praleistos didesnės ar mažesnės „Dievų miško“ teksto dalys, kurios sovietmečiu cenzūruotos. Jas partinių ideologų Kazio Preikšo, Genriko Zimano, Justo Paleckio, Juozo Žiugždos nurodymu iš cenzūruoto „Dievų miško“ mašinraščio išbraukė politinės situacijos įkaitais tapę buvę Sruogos draugai – Drazdauskas ir Augustinas Gricius. Nepriklausomybės metais leidžiant „Dievų mišką“, kūrinio mašinraštį taisę asmenys nebuvo nustatyti: „Rankraštyje žaliu, juodu rašalu, storu mėlynu, raudonu ir paprastu pieštukais darbavosi keletas asmenų, kurių tapatybės šiandien nebeįmanoma nustatyti“ (Linčiuvienė 1997: 613). Drazdausko rašysena atpažinta vėliau (Markevičienė 2012: 153, Markevičienė 2014: 231). O Griciaus vaidmuo „Dievų miško“ cenzūravimo istorijoje paaiškėjo tik neseniai. Rašant šį straipsnį, vertinga medžiaga pasidalijo gydytojo Antano Starkaus, įkaito už Lietuvos laisvę, kalėjusio kartu su Sruoga Štuthofio koncentracijos lageryje, proanūkė Magdalena Rabitsch. Jos močiutė Elena Starkutė, gydytojo Starkaus dukra,

liudijo, kad Augustinas Gricius „buvo tiesiogiai involvuotas į *Dievų miško* cenzūrą (redagavimą)“ (Rabitsch 2026). Palyginus „Dievų miško“ mašinraštyje esančius įrašus ir braukymus mėlynu rašalu su Griciaus rankraščiais (dauguma jų prieinami per LIMIS sistemą), paaiškėjo, kad „Dievų miške“ yra taisymų, darytų jo ranka. Sruogos ir Griciaus santykio, Griciaus redagavimo pėdsakų „Dievų miške“ tema bus analizuojama kitame straipsnyje.

Toliau pateikti ir pakomentuoti „Dievų miško“ redakcinės cenzūros, kuriai rūpėjo ne vien politinės, idėjinės, bet ir autoriaus minties (stiliaus) kontrolės atvejai (Žirgulyš 1989: 51), kurie atsispindi visuose išleistuose kūrinio tekstuose.

„Dievų miško“ VII dalyje „Politinis skyrius“ Drazdauskas anksčiau išbraukė informaciją, kad iš Štuthofio paleidžiami auklėjamieji kaliniai lageryje versti pasirašyti suklastotą dokumentą dėl to, ką matė ir patyrė įkalinimo metu:

– Et, kam čia galva kvaršinti! – tardavo kaliniai. – Verčiau net toks dokumentas pasirašyti, negu apsidūmojimui palikti...

Retai, labai retai kas išdrįsdavo apsidūmojimui likti. (Sruoga 1945a: 31)

Auklėjamieji kaliniai, skirtingai nei kiti, turėjo galimybę ištrūkti iš lagerio. Todėl jie versti meluoti, kad įkalinimo metu jautėsi normaliai – nacių ir jų bendrų neskriausti: nesirgo, nebuvo sužaloti, sumušti, apvogti. Nesutikę laisvėje tapti gestapo šnipais, jie iš karto buvo nužudomi. Sruoga redaktoriaus prašė grąžinti pašalintą teksto dalį, kuria konstatuotas iš pirmo žvilgsnio apolitinis faktas apie lagerio tikrovę (Sruoga 1945a: 31).

Išbrauktas ir kitas to paties skyriaus epizodas, kuriame kritiškai įvertinti oficialūs politinio skyriaus darbininkai esesininkai, kurie užuot dirbę ištvirkadavo. Jų darbus atlikdavo vokiečių kalbą gerai mokėję kaliniai lenkai ir lietuviai:

Tai – ir visa politinio skyriaus veikla. Ir tą patį menką raštinės darbą dirbo, žinoma, ne SS vyrai, bet kaliniai, sudarą atskirą darbo komandą, – tikrai moterėlių aptarnavimą SS vyrai pasilaikydavo sau, – kalinių neprileisdavo. 1943 metų pradžioje buvo čionai tikrai trys kaliniai darbininkai, o 1944 metų pabaigoj priviso jų jau apie tris dešimtis. (Sruoga 1945a: 32)

„Dievų miško“ XII skyriuje „Numirėliška dalia“ išbrauktas nemažas epizodas, parodęs, kaip prie lagerio ligoninės du lietuvių kaliniai nešė kalbantį numirėlį:

– Ė-ė, mielas bičiuli, – sakau aš jam, – kaipgi aš tave bepaleisiu, kad tu jau kartą mirei, – kaip tu manai? Pagaliau, ar tau danguj buvo taip nuobodu, kad tu į lagerį sugrįžai?

– Neeee... – ginčijasi numirėlis. – Paleiskite... Aš pats nueisiu... žinau kur... prie ligoninės...

– Ne, mielas bičiuli, šitaip negalima, – aiškinu aš jam, – o ką aš veiksiu, jei tu pabėgsi? Tu jau mirei, tau dabar visa vis tiek pat, o aš mirsiu gal dar rytoj, gal poryt, o gal dar ir kokią savaitę pratempsiu. Va, bičiulis Jonas, bambizas nuo Biržų, – jis dar visai tvirtas, kaip mulas. Jis mažiausia kokį mėnesį dar nutęs, gal ir dar ilgiau, – kaip tu manai? Kaip tu tokių dalykų nesupranti? Jei tu mum pabėgsi, už tave vieną mes du šandie pat turėsime prie numirėlių atsigulti, – kaip tu manai? Juk tu į numirėlių leistrus jau įrašytas!

– Suprantu, suprantu, – spyrėsi numirėlis, – žodį duodu, niekur nebėgsiu... Baisiai nepatogiai nešate... Smaugiat...

– Atleisk, mielas bičiuli... Mum tavęs labai gaila, bet pagelbėti tau mes niekuo negalime, mum dar gyventi išeina... Va, nunešime, paguldysime, o paskui – kaip sau nori: nepatiks – bėk iš čysčiaus. Bus grynai tavo reikalas. Kol kas – mes savo galva už tave atsakome. Kuo tavo galva geresnė už mūsų dvi? (Sruoga 1945a: 59)

Greičiausiai kūrinio redaktoriui Drazdauskui ši scena pasirodė absurdiška, paradoksali, perteklinė. Nors epizodas stilistiškai reikšmingas – jį galima laikyti viso skyriaus leitmotyvu. Todėl stebėjosi net 1957 metų kūrinio redaktoriai: „Dėl to šurpaus aprašymo, kaip neša numirėlį... Kaip autorius sutiko su pataisomis?“ (Matuzevičius 1956: 46). Reikia pažymėti, kad gyvų numirėlių („puslavonių“), nešamų prie lagerio ligoninės, scenų, kurios liudija absurdišką realybę, yra ir kitų Štuthofio kalinių – Rapolo Mackonio (Mackonis 1998: 436), Leono Puskunigio (Puskunigis 1998: 282), Stasio Ylos (Yla 1951: 35) – atsiminimuose.

Drazdausko išbraukto epizodo Sruoga visai nekommentavo. Tačiau jis paliko pastabą prie kito išbraukto sakinio, kuriame išreikšta sukrėstų kalinių nuostaba, pamačius prie lagerio ligoninės krūvą sunumeruotų gyvų lavonų: „Reginys buvo retai tepasitaikęs, – pirmos rūšies!“ (Sruoga 1945a: 60). Rašytojo nuomone, šis sakinyss ir prieš tai buvęs epizodas nesusiję su politika, bet jų reikia vidiniams išgyvenimams santūriai išreikšti (Sruoga 1945a: 60).

„Dievų miško“ XIV skyriuje „Klipatų klipatos“ išbraukta panaši vieta, atskleidžianti asmeninę pasakotojo reakciją, stebint į darbą slenkančius pūvančius gyvus numirėlius. Išsakytas nacių, tremiančių žmones į lagerius, prakeiksmas: „Tegul bus prakeiktas jų vardas per amžius amžinuosius!“ (Sruoga 1945a: 72).

Kūrinio XVII skyriuje „Lietuvių–lenkų reikalas“ praleistas fragmentas, parodęs, kad lageryje kalinių lenkų buvo daug, kad jie dirbo įvairiose lagerio įstaigose, buvo esesininkų bendradarbiai ir jų padėjėjai. Kaliniai lenkai gerai mokėjo vokiečių kalbą, buvo protingi ir darbštūs – esesininkai be lenkų pagalbos negalėjo apsieiti, todėl lenkai lageryje buvo įtakingi. Jie galėjo paveikti esesininkų ar kitų blokinių nuomonę, pakeisti jų elgesį kitų kalinių atžvilgiu. „Dievų miške“ palikta tik faktą apie lenkų daugumą lageryje konstatuojanti neutrali frazė: „Lenkų buvo pilna.“

Tačiau originalus sakinys buvo stilistiškai konotuotas: „Lenkų buvo pilna visose pastogėse, visose raštinėse, visose valdančiose padėtyse“ (Sruoga 1945: 88).

Aptariamame skyriuje, be kitų, smulkesnių, praleidimų, nėra svarbaus pastebėjimo, kad „Kitiems – ir lenkam! – pas Vacių buvo daug blogiau“ (Sruoga 1945: 92). Stalių dirbtuvės kapas lenkas Julius Švarcbartas savo tautietį šeštojo bloko viršininką Vaceką Kozlovskį privertė nesmurtauti prieš lietuvių kalinius.

Praleista dar viena pastraipa, liudijanti, kad lenkų kapas Kozlovskis dviprasmiškai elgėsi su lietuvių kaliniais. Švarcbarto, kuris muštynėse buvo pranašesnis, akivaizdoje Kozlovskis stengėsi neliesti lietuvių kalinių, bet, Švarcbartui nematant, vėl juos mušdavo:

Ir vis dėlto – ne per skaudžiausia. Nė vienam iš mūsų galvos nepraskėlė jisai ir kaulų nesugurino. Ir su savo garsiojom plytom į mus nepataikydavo.

Toks jau buvo tasai Vacius, Juliaus nugalėtasis. (Sruoga 1945: 93)

Sruoga, priverstas ideologų, aptariamas teksto dalis išbraukė raudonu rašalu tam, kad išsaugotų kitus epizodus. Juose labiau išryškėjo lietuvių ir lenkų kalinių tarpusavio santykiai: sąmoningi lenkai gindavo lietuvius nuo kitų savo tautiečių – kvailių ir mušeikų. Sruoga stengėsi išsaugoti mintį, kad laisvėje lietuviams ir lenkams reikės toliau gyventi taikiai, todėl protingiau, būnant lageryje, jėgas pataupyti ateičiai, jų neiekvoti tuščiai. Redaktoriai aptartus Sruogos braukymus raudonu rašalu klaidingai priskyrė jam pačiam, todėl laikėsi nuomonės, kad „į juos reikėtų reaguoti“ (Matuzevičius 1956: 46).

„Dievų miško“ XVIII skyriuje „Ligonijų statyba“ praleistas epizodas apie lagerio ligoninėje dirbusius skirtingus gydytojus lenkus. Vieni jų buvo kraštutiniai nacionalistai, todėl tyčiojosi ir niekino kitų tautybių kalinius, nepriimdavo jų į ligoninę (ligoninės vyresnysis kapas Janas Weitas, gydytojas Bolesławas Kaczyński ypač neapkentė lietuvių, kuriuos laikė Vilniaus grobikais). O kiti lagerio ligoninės gydytojai (pavyzdžiui, Bogdanas Jasiński) buvo dori, protingi, kultūringi žmonės, kurie stengėsi padėti visiems ligoniams, nepaisant jų tautybės:

Weitas čia varydavo lenkišką šovinininę politiką. Į ligoninės bendradarbius priimdavo tikrai lenkus. Kitos tautybės bendradarbis čia buvo reta išimtis. Sanitarai, pfliegeriais vadinami, čia buvo visi lenkai. Aptiekininkas, virėjai, barzdaskučiai – visi lenkai. Gydytojai – lenkai.

1943 metų pradžioje iš kalinių tarpo vyresnysis gydytojas buvo J a s i ņ s k i, – doras, protingas, kultūringas žmogus. Tais pačiais metais rudenio p jis buvo paleistas. Jo vietą užėmė gydytojas K a c z y ņ s k i, šovinistas, žiaurus žmogus, nesidrovėjęs kalinius ligonis, ateinančius gydytis, mušti. Lenkus ligonis mušė taip pat! Atvaro, būdavo, kokių gydytojų – kalinį lenką į lagerį, jis bežiūrint buvo skiriamas į ligoninę gydytojo pareigom eiti;

kol pateko į ligoninę lietuvis, medicinos profesorius, nusitęsė penkios savaitės. (Sruoga 1945: 102)

Sruoga akcentavo, kad tarp lenkų kalinių, kurie lageryje dirbo svarbiose įstaigose, kur buvo lemiamas kitų likimas, buvo visokių žmonių: vieni dėl politinių pažiūrų ir niekšiško elgesio prilygo naciams, kiti išliko dori.

„Dievų miško“ XIX skyriuje „Mušeikizmo filosofija“ atsisakyta fakto, kad vokiečių kriminalinių nusikaltėlių bloko viršininku paskirtas lenkas Czerwońskis, ligoninės sanitaras. Jis mušė ne tik lenkus, bet ir ukrainiečius, vokiečius, kurie buvo nuo jo priklausomi. Šiame skyriuje išbrauktas Czerwońskio ir kalinių naujokų surašinėtojo pokalbio fragmentas apie lenkų tautinę neapykantą ukrainiečiams ir abejingumą lenkams, atsidūrusiems lageryje. Neparodytos svarbios Czerwońskio „mušeikizmo filosofijos“ esmę perteikiančios pasakotojo mintys (čia ir tolesniuose epizoduose praleistos vietos išskirtos pasviruoju šriftu):

Klausyk, *bičiuli*, – sakau aš jam, – čia aš ir kito dalyko *nesuprantu*. *Juk tiesa, lageryje kalinius daugiausia žudo patys kaliniai? Esesninkai, žinoma, muša tai muša, bet jų ne taip jau daug čionai ir yra, – ir ne visi gi jie muša. Dėl jų dar būtų galima gyventi. Bet kad kalinys kalinį muša ir žudo, – štai kas man nesuprantama ir baisu!* (Sruoga 1945: 110)

Mum veikiai paaiškėjo: nepritapsi prie SS sistemos, tave patį bežiūrint užmuš. (Sruoga 1945: 110)

Sruoga prašė grąžinti išbrauktas vietas, nes jos atspindi lenkams būdingą požiūrį į ukrainiečius ir lenkų tarpusavio santykius. Rašytojo nuomone, šis faktas jam psichologiškai ir stilistiškai būtinas, nors gali būti suprantamas ir kaip politinė medžiaga (Sruoga 1945: 108). Drazdauskas Sruogos argumentų nepaisė, išbrauktų epizodų negrąžino. O vėlesni redaktoriai šių vietų kritiškai nebesvarstė: „Autorius yra paantrinęs red.[aktoriaus] padarytus nubraukimus“ (Žirgulyš 1957: 113); „Šiuos išbraukimus siūlau palikti. Atrodo, autorius juos irgi priėmė“ (Matuzevičius 1956: 47).

„Dievų miško“ XXXIV skyriuje „Lagerinė tautų sąjunga“ išbrauktas sakinyš, kuriuo išsakyta lagerio kalinių požiūris į latvius, šie nemėgti dėl jų lankstaus būdo – siekio įtikti esesininkams, užsispyrimo, noro išsiskirti:

Kuo latviams brangus buvo tasai rimdzimdzynas – sunku būtų pasakyti. Tikrai *tasai jų atkaklusai rimdzimdziaivimas atnešė jiems daugybę nemalonumų*. Juos lageryje ėmė žiauriai pajuokti, itin energingai daužyti, akiplėšiškai skriausti. Užtarėjų latviams niekur neatsirado. Iš dvidešimt penkių lageryje gyvenusių tautų nė viena latvių nemėgo. (Sruoga 1945: 202–203)

Matuzevičius abejojo dėl šio epizodo, nes jame aprašyta tautinė diskriminacija lageryje – kalinių patyčios ir smurtas prieš latvius: „Gal išbrauktos pastraipos apie latvius nedėti, duodant tik autoriaus pakaitą. Nors šiaip gabaliukas labai įdomus,

tam tikra prasme charakterizuojąs latvius. Bendrai paėmus, labai opi vieta. Reikia gerai apgalvoti“ (Matuzevičius 1956: 48). Latviai nacionalines dainas dainavo, nes buvo priversti (Yla 1951: 350), o dainų turinys „nukreiptas net prieš pačius vokiečius“ (Yla 1951: 350). Buvę Štuthofio kaliniai latviai dainavimo situaciją taip pat siejo su jų pasipriešinimu naciams: „<...> noru hitlerininkams parodyti, kad latviai visiškai nėra išsigandę ir pasimetę. O tas fašistams ypatingai nepatiko. Už tai jie išgalvojo visoki smurtą (Veikšanė-Miseviča 1971: 10).

Aptariamame skyriuje nėra dar vieno epizodo apie veidmainius ir išdavikus latvių esesininkus, jų santykį su lenkų kaliniais:

Latviai aiškinosi, jie nebuvo vokiški esesninkai, – jie prie vokiškos uniformos turėję savo tautinį ženkluką, ant rankovės prikabinę. Į tokį pasiaiškinimą lenkai jiems atsakydavo:

– O, taip! Kaip kekšė su rūtelių vainikėliu!

Atsakydavo – ir padarydavo: „Mützen ab“, – žinoma, ne sau, bet latviams. Su letena, maždaug. Per viršugalvį ir veido pryšakį. (Sruoga 1945: 205)

Drazdauskas šį epizodą išbraukė. 1944 metų rudenį į Štuthofą atgabenta nemažai latvių esesininkų, kurie, kaip ir jų tautiečiai, paprasti kaliniai, dainavo tą patį refreną iš latviško maršo. Matuzevičius linko šią pastraipą palikti: „Išbrauktą pastraipą, man atrodo, galima palikti, – ir autorius ją gina“ (Matuzevičius 1956: 49). Sruoga teigė, kad šio fragmento pašalinimas – tikrovės falsifikacija. Šiame, o ir kituose epizoduose, kuriuose parodyti kitataučiai esesininkų kolaborantai, pavyzdžiui, prancūzai, pašieptos ne tautos, o tik atskiri asmenys – niekšai ir išdavikai (Sruoga 1945: 205). Vis dėlto latviai, buvę Štuthofio kaliniai, kritiškai vertino Sruogos visiems latvių esesininkams taikytą bendrą charakteristiką – manė, kad ji neatitinka tikrovės. Latvių kaliniai liudijo, kad ir tarp jų tautiečių esesininkų buvo žmonių, kurių vertybinės nuostatos skyrėsi nuo nacių: „Vieni iš jų mums, stovyklos kaliniams, sėdėjo ant sprando ir buvo engėjai – tikri kraugeriai. O tie, kurie buvo nuginkluoti ir kartu su mumis gyveno, ne ką daug skyrėsi nuo paprastų kalinių“ (Grikytis 1971: 10–11).

Šiame kūrinio skyriuje praleista ir jo pabaiga, kuri taip pat susijusi su latvių kalinių vertinimu:

Taip pat ir tautybės kaip tokios savo tarpe nesiriejo. Retkarčiais pasimušdavo, ne iš piktos, dėl įvairumo daugiau, – tuo viskas ir baigdavosi. Nuolatinio karo nebuvo. Sugyveno gražiai. Tikrai vienus vargšų latvių visi vienodai nemėgo, – *ne dėl rasinių sumetimų...* (Sruoga 1945: 207)

Matuzevičius mėlyną rašalą išbrauktą pastraipos pabaigos fragmentą suprato ne vien kaip tariamą autokorektūrą, – šio fragmento atsisakė dėl ideologinių priežasčių: „Siūlau užbraukimą (apie latvius) priimti“ (Matuzevičius 1956: 49). Latviai

lageryje nemėgti ne dėl jų tautybės, bet dėl išdavikiško prisitaikymo. Buvę Štuthofio kaliniai lietuviai pabrėžė tokias latvių savybes: individualizmą, praktiškumą ir gebėjimą prisitaikyti prie bet kokių aplinkybių. Lietuvių kalinams, priešingai nei latviams, buvo būdingos „pastangos saugoti principą, nors dėl to reikėtų sudėti nemaža aukų“ (Yla 1951: 356).

„Dievų miško“ XXXV skyriuje „Ypatingieji katorgininkai“ pakeista autentiška informacija apie kalinius, įkalintus ypatingajame lageryje po įvykusio atentato prieš Adolfą Hitlerį (redaktorių pakaitai – laužtiniuose skliaustuose, autoriaus variantai pasviruoju šriftu):

Vieną kartą atvežė visą buvusį Gdansko miesto senatą su viceprezidentu pryšakyje. Visą, žinoma, kiek jis iki tol buvo gyvas likęs. Tai buvo vis seniukai, sudžiūvę arba pilvoti vokiečiai. Vis tai [senųjų kairiųjų vokiečių partijų likučiai] *socialistai, komunistai*, [ir buvę] centro partijos žmonės, [sugebėję] iki tam laikui [laisvėje dar išplevėsuoti] *nuostabiu būdu likę dar nepasmaugti*.

Juos laikė lageryje šiek tiek privilegijuotoj padėtyje, – jiems darbas buvo neprivalomas. *Jie buvo, tariant, pusiau garbės katorgininkai*. Bet tai buvo jau 1944 metų vasaros pabaiga, – lageryje jau daug kas buvo pasikeitę. (Sruoga 1945: 211)

Drazdauskas žaliu rašalu išbraukė sakinį, kokioms politinėms partijoms priklausė į lagerį atgabenti Lenkijos vokiečiai ir kaip su jais, „pusiau garbės katorgininkais“, elgtasi. Sruoga prašė grąžinti faktą, kurį tik jis tuo metu galėjo žinoti, – rašytojas siekė būti sąžiningas (Sruoga 1945: 211).

Sruoga įvardijo, su kokiais priešais naciai ruošėsi susidoroti. Jų politiniai ir idėjiniai oponentai buvo „negrynakraujai“ vokiečiai – komunistai ir socialistai. Jiems sudarytos geresnės gyvenimo sąlygos. Ypatingajame Štuthofio lageryje uždarytiems kalinams, pavyzdžiui, norvegams, taikytas spaudimas, tikintis juos „perauklėti“ – patraukti į savo pusę. Kita vertus, nė vienas iš privilegijuotų kalinių, lagerio „aristokratų“, atvirai nekovojo prieš fašizmą. Daugelis jų buvo įkalinti dėl priešiškos, t. y. amerikietiškos ir angliškos, propagandos (Plėsma 1971: 6).

„Dievų miško“ XLI skyriuje „Angelai sargai“ pateikta informacijos, kad tarp lagerio sargybinių tikrų vokiečių buvo nedaug. Tačiau tolesnis epizodas, iš kurio paaiškėja, kokių konkrečių tautybių esesininkai saugojo lagerį, pakeistas abstrakčiu teiginiu: „Svarbiausią sargybinių dalį sudarė įvairūs svetimšaliai, iš įvairių Europos kampų surankioti“ (Sruoga 1945: 211). Jis atsirado vietoj praleisto konkretaus epizodo apie lagerio sargybinius esesininkus: rusakalbius ukrainiečius, latvius, kroatų. Neparodyta, kaip paprasti kaliniai reagavo susidūrę su šių tautybių išdavikais: ukrainiečių ir latvių nekonte, o kroatų, atsitiktinai, per prievartą tapusius esesininkais, užjautę:

Buvo šiek tiek ir latvių esesninkėlių, bet ir jų nedaug. Daug daugiau buvo kroatų, vargšų tokių, sugaudytų galas žino kur ir čia atgabentų. Jie jausdavos ne ką geriau už kalinius.

Pagrindinę svarbiausią sargybinių dalį sudarė ukrainiečiai. Keikėsi jie visi labai gražiai sultingai, su skoniu, keikėsi grynai rusiškai. Savo tarpe kalbėjosi prašmatniai rusiškai, paspausdami garsą *o*. Klykdavo rusiškais dainuškėmis. Vienas kitas iš jų suprasdavo ir ukrainietišškai. Knygose buvo parašyta: ukrainiečiai jie esą buvę. (Sruoga 1945: 245)

Tolesnis konkretus autorinis pasakojimas apie ukrainiečius redaktoriaus nutrauktas, nes į pagrindinį tekstą, jį pažeidus, įterptas paratekstas – vėliau pridėti Sruogos ranka mėlynu rašalu prirašyti lapeliai (A, B, C), kuriuose jis aiškino Drazdauskui, Griciui, o per juos ir kitiems ideologams, kaip susidarė SS organizacija, kokie asmenys iš pradžių tapo jos nariais, kaip ši struktūra vėliau pasikeitė. Nutraukus ankstesnį Sruogos pasakojimą, prieš akis nematant įterptų lapelių, nebeaišku, apie kokius „svetimšalius“ sargybinius Sruoga toliau rašė. Vienintelė detalė (ukrainiečių galvos apdangalas) parodė, kad tęsiama mintis apie esesininkus ukrainiečius:

[Svetimšaliai turėjo] *Vilkėjo jie* juodą apsiaustą ir [tautinį] *ukrainietišką* ženklelį, prie rankovės prikabinatą. Vietoje kepurės – jermulką tokią. Betarpių reikalų su kaliniais jie maža teturėjo. *Katorgininkai žiūrėjo į juos su pasišlykštėjimu. Jų prakalbinami neatsakydavo, – nusįjaudavo tikrai.* Vokiečiai sargybiniai žiūrėjo į juos iš aukšto, kaip į menkaverčius lekajus. Bet kaliniai turėjo ir prieš kiekvieną šitų nepraustaburnių avinų skubotai imtis kepurę. (Sruoga 1945: 245–246)

Matuzevičius redaktoriams patarė spręsti patiems, kurią pasakojimo variantą pasirinkti – pirmąjį ar atsiradusį vėliau: „Arba palikti senąjį tekstą, arba duoti autoriaus pasiūlytą pakaitą. Bet visiškai išbraukti – negalima“ (Matuzevičius 1956: 49). Šią Matuzevičiaus mintį palaikė ir literatūrologė Zaborskaitė: „Ten, kur rankraštis paties autoriaus taisytas, reikėtų laikytis paskutiniojo varianto, tačiau kai kur gal tikslu būtų grįžti prie pirmojo varianto – ten, kur B. Sruoga dėl šventos ramybės nusileidžia kalbą susinti linkusiam redaktoriui“ (Zaborskaitė 1956: 56). „Dievų miško“ leidimuose pasirinktas antrasis, redaktoriaus pataisytas, teksto variantas, nepalikęs paaiškinimo – kodėl. Neatsitiktinai „Dievų miško“ vertėjai, versdami šį epizodą, o ir kitas panašias vietas, suklūsta, nes redaktoriaus pertraukta autoriaus mintis, apie kokius sargybinius „svetimšalius“ pasakojama, lieka neaiški. Redakcinį pakaitą Sruoga pasirinko priverstas, todėl dabar atkurtas ikicenzūrinis teksto variantas, kur mintis dėstyta aiškiai. O Sruogos pridėto lapelio turinys, kuriuo komentuojamas redakcinis taisymas, nukeltas į paaiškinimų dalį, kaip daryta ir su visais kitais panašaus pobūdžio autoriniais priedais. Yra ir daugiau atvejų, kai autoriaus lapelio turinys nemotyvuotai įtrauktas į pagrindinį kūrinio tekstą (XXXIV skyrius „Lagerinė tautų sąjunga“).

Toliau išvardytos kitos XLI skyriaus „Angelai sargai“ spragos: keli epizodai, kurie susiję su esesininku Klavanu ir lageryje specialiai ukrainiečiams esesininkams įkurtu viešnamiu:

Komendantas jam, Klavanui, pavedęs išversti *į rusų kalbą* taisykles, kaip ukrainiečiai turės tuose namuose elgtis, kokios tvarkos laikytis. *Taigi vargšas Klavanas kai kurių dalykų rusiškai nė kaip negalįs pasakyti.* (Sruoga 1945: 246)

– [Matai, versti tai galiu] *Mokėti tai moku*, – raudonuoja Klavanas, – bet aš tokiuose nesu buvęs... Nežinau, kaip kas vadinasi... (Sruoga 1945: 246–247)

Aptarnauti ukrainiečius turėjo dvi lagerio kalinės, įdarbintos prostitutėmis:

Paskubomis tam reikalui eglynėlyje buvo pastatydinti dailūs namukai, gražiai nudažyti. Buvo įvesti tenai visi patogumai. Iš lauko pusės – spygliuota viela aptverti, kad kaliniai nesumanytų neprašyti tenai braškintis. *Lagerio moterų tarpe atsirado tam namukui gyven-tojos savanorės. Atsirado net daugiau, negu reikia.* Keliem šimtam *našlaitėlių* ukrainiečių aptarnauti buvo parinktos dvi, pačios dailiausios, Niuncė ir Liucė, visokiam skoniui kad būtų. (Sruoga 1945: 247)

Šiaip, – nieko sau mergiotė buvo. Vidutiniška tokia. *Kaip tiktai – karingai nusiteikusiems ukrainiečiam.* (Sruoga 1945: 248)

Eina ji, būdavo, per lagerį, – tarytum siaurojo geležinkelio garvežimėlis pūškuoja, *tiktai ne suodinas. Ne, ne, – ji dailiai nusiprausdavo.* (Sruoga 1945: 248)

Tegu vokiečiai pasikaria su ta savo įstaigėle, kad nori! Mes, *ukrainiečiai*, tenai nevaikštom! (Sruoga 1945: 248)

Redaktorius Drazdauskas nuosekliai šalino Sruogos įvardytą esesininkų sargybinių tautybę: rusakaliai ukrainiečiai tapo tik „svetimšaliai“, „sargybiniai svetimšaliai“, kurių kalba nebenurodyta. Braukta ir užuomina, kad Klavanas, įsivokietinęs Estijos pilietis, gerai mokėjo rusiškai (ukrainiečiai, estai buvo SSRS piliečiai). Lageryje įsteigtame viešnamyje lankėsi ne esesininkai, o vien jų patarnautojai – kaliniai ukrainiečiai, kurie prievartavo ten įdarbintas dvi lagerio kalines.

„Dievų miško“ XLV skyriuje „Wehrmachto invazija“ dar neatverti keli epizodai apie žydžių bloko viršininką Maxą, Berlyne gimusį lenką, kurio smurto aukomis tapo jo prievartautos Lietuvos žydės:

Jis lageryje garsėjo savo neapykanta moterim, berods, jis ir savo žmoną buvo nudobęs. Pasidaręs Lietuvos žydžių blokavuoju, jis pasirinko keturias pačias gražiausias žydaites ir apsigyveno su jomis viename kambaryje. Žydžių tarpe jos buvo vadinamos Maxo žmonomis. Vėliau pasirodė, kad šitas Maxas iš tos savo neapykantos moterim porai tų žydaičių buvo po įpėdinį užplanavęs. Dėl kitų dvejų – reikalas liko nepaaiškėjęs, nes jos pasiskubino mirti anksčiau. (Sruoga 1945: 269–270)

Bergerio, matyti, kadaise boksininko būta: taip jisai nušvitino Maxo veidelius, kad jis kokią savaitę sutinęs vaikščiojo, tarytum vietoje nuosavos galvos kopūstą būtų nešiojęs.

Džiaugės klegėjo it vištos perekšlės visos žydės tokiu reginiu, net ir Maxo žmonos – visos keturios.

– Tfu, koks bjaurybė! – keikėsi Bergeris, išeidamas iš žydžių gyvenamosios užtvaros. (Sruoga 1945: 270)

Kūrinio scenų, kuriose pavaizduotos lagerio blokinių niekintos žydės, atžvilgiu redaktoriai elgėsi nenuosekliai. „Dievų miško“ XXXVIII skyriaus „La donna è mobile...“ paskutinėje pastraipoje rašyta apie 1944 metų vasarą į lagerį atgabentas Vengrijos žydes, kurios tapo vokiečio esesininko Fritzio Selonke'ės, antrojo Štuthofio lagerio seniūno, vidaus tvarkos prižiūrėtojo ir vyriausiojo budelio, prievartos aukomis. Selonke'ei į jo gyvenamus barakus duonos dėžėje būdavo atgabenama nakčiai po Vengrijos žydę (Sruoga 1945: 231). Matuzevičius pasisakė, kad ši scena išliktų: „Opi, aštri pastraipa apie žydes, žiauriai charakteringa tokio baisaus lagerio gyvenimui; gal reikėtų vis dėlto palikti“ (Matuzevičius 1956: 50). Tačiau ji grąžinta tik 1997 metais. O panašus epizodas apie kito lagerio viršininko – lenkų blokinių prievartautas Lietuvos žydes atstatytas nebuvo. Matuzevičius šio epizodo atžvilgiu laikėsi jau kitokios pozicijos: „Tą pastraipą apie Maksą ir žydes reikia išbraukti. Autorius pats išbraukimui pritarė“ (Matuzevičius 1956: 52). Sruoga, siekdamas kompromiso, bandė diplomatiškai susitarti su Drazdausku. Rašytojas norėjo, kad redaktorius paliktų kitus epizodus apie lageryje pasirodžiusius vermachto karius iš buvusios Mažosios Lietuvos – lietuvių ir vokiečių esesininkus. Drazdauskas anksčiau išbraukė net du mašinraščio puslapius – faktą apie vermachtiečius lageryje. Šie braukymai atsirado todėl, kad, atvykus vermachtiečiams, lageryje pasikeitė kalinių padėtis. Vermachto kariai, skirtingai negu esesininkai, rūpinosi kaliniais, stengėsi jiems padėti ir ginti nuo prieš juos smurtaujančių blokinių – vokiečių ir kitataučių kalinių, kurie virto nacių bendrais. Pavyzdžiui, feldfebelis Bergeris, keršydamas už žydes iš Lietuvos, sumušė Maxą; feldfebelis Pomorinas leido iš lagerio pabėgti kalinei rusei; feldfebelis Jahnke'ė, buvęs lietuvis, guodė kalinius, kad jie greitai bus išlaisvinti. Sruoga nenorėjo išbraukti svarbaus pasakojimo apie vermachtiečius lageryje, todėl, ideologų spiriamas, raudonu rašalu išbraukė pastraipą apie lenką Maxą ir Lietuvos žydes (Sruoga 1945: 269).

Prievartos scenose ir „grynakraujį“ vokiečių esesininką, ir nacių kolaborantus – lenką, o anksčiau lagerio sargybinius ukrainiečius Sruoga parodė vienodai – kaip lygiaverčius sadistus, mušeikas ir banditus.

„Dievų miško“ XLVII skyriuje „Moteriškoji pusė“ neparodyta scena, kaip reagavo kalinės moterys, į lagerį sugrąžinus jų seną pažįstamą – virėją Ceciliją. Ši

kalinė lenkė ištrūko į laisvę kaip vieno esesininko meilužė. Tačiau už lagerio sienų ji paleistuvavo ir su kitais vokiečiais – gadino „grynakrauję rasę“:

Paskui rimtus būgninkus žingsniuoja moteriškėlė, tokia putni, vidutinio liemenėlio, rankomis užsiėmusi veidą... Lyg verkia tarytum, atrodo... Ji ir tikrai verkė, būgnų muzikos sugraudinta.

Stovėjusios šaligatviuose moterys, pamačiusios eiseną, ėmė prunkšti it katės pavasarį, viena kitai šonuose minkštesnes vietas gnaibyti. Viena kita net susirietė besikvatodama.

– Pum-pa, pum-pa, pum-pa, pum-pa... – drožia iškėlę galvas rimti būgninkai, į šaligatviuose *tirpstančias* moterėles nė nesidairydami, tarytum jos jiems pasaulyje neegzistuoję. (Sruoga 1945: 281)

Pasirodė, kad ta virėja *su savo lenkišku temperamentu* aukštajam pareigūnui apgadino šiek tiek rasę. (Sruoga 1945: 281)

Sruoga, priverstas redaktorių, šių fragmentų atsisakė tam, kad būtų paliktas epizodas apie permainingą iš prigimties aistringos virėjos Cecilijos būdą – atsidūrusi lageryje, ji vėl ėmė vilioti kalinius vyrus: „Koks mum reikalas svetimais rūtelių vainikėliais gaudintis?“ (Sruoga 1945: 282).

„Dievų miško“ skyriuje „Vien tik auksas valdo mus...“ praleistas ne tik skyriaus numeris (L), bet ir epizodai, apibūdinantys lagerio kalinius žydus, – informacija apie juos, jų atsivežtą į lagerį turtą, papildoma, patikslinama, aktualinama ir eks-presyviai perteikiama:

Slepia jos auksą *ir briliantus* burnoje, pažastyse. (Sruoga 1945: 299)

Žydai, pajutę, kas dedasi su jų tautiečių lobiu aplink tą pirtį, ėmė savo brangenybes slėpti dar geriau. Ėmė užkasinėti jas į smėlį. Kur stovėjo – ten ir užkasė. Kadangi žydų buvo daug ir jie buvo po visus kiemus išmėtyti, teko visų kiemų smėlis graibyti, paslėpto turto beieškant. *Rasdavo to turto visur. Rasdavo net puikių sunkių auksinių grandinėlių su briliantais!* (Sruoga 1945: 299)

Kiti žydai imdavo savo auksą su briliantais ir prarydavo. Už tokius darbus tekdavo kitiems net ricinos *pilna gerklė* pripilti. Paskui reikėjo viešosios vietelės apžiūrėti, *kur žydai įvairiais reikalėliais vaikščiojo. Kur žydo būta – ten ir krapštyk, tokia jau tvarka.* Reikėjo net visas kanalizacijos vamzdžių turtas per smulkų sietą prasijoti! (Sruoga 1945: 299)

Kitas ieškotojas *žydišką* brangenybę surasti tai suranda, bet ją į savo kišenę įsikiša arba kiton jau iškapstyton vieton užkasa. (Sruoga 1945: 299)

Visus šiuos smulkesnius fragmentus Sruoga išbraukė raudonu rašalu tam, kad Drazdauskas paliktų filosofo propagandisto Klavano ir raštinės tarnautojo lietuvio anekdotišką pokalbio sceną prie lagerio pirties apie neva turtingų žydų vokiečiams parduotą ir jų nupirktą Lietuvą (Klavanas traukė iš žydų duonos ne žydiškas brangenybes, o įkeptus vokiškus banknotus) (Sruoga 1945: 298).

Kituose „Dievų miško“ skyriuose, kur kalbama apie žydus, taip pat yra vertinamojo ar emocinio ekspresinio pobūdžio praleidimų:

– Bet, mano nuomone, – toliau sketeriojasi smuklininkas, – pabrėžiu, mano asmene nuomone, dėl mūsų nelaimių visų kalčiausi yra žydai. *Kad žydų nebūtų, tai ir karo nebūtų buvę. Žydai, vis tie žydai*, pabrėžiu, mano asmene nuomone... (Sruoga 1945: 311)

Į tą trisdešimtąją baraką ėmė varyti moteris iš kitų barakų, susirgusias ar nusilpusias. *Jos ėjo į tą baraką, graudžiomis ašaromis apsipildamos*. Jos ėjo, žinodamos, kad eina į neišvengiamą sunkią mirtį. (Sruoga 1945: 305)

„Dievų miško“ tekste yra ir smulkesnių (vieno žodžio) ideologinių pakeitimų. Pavyzdžiui, konkrečios SSRS bloko kalinių tautybės keistos abstraktesniais įvardijimais (jie buvo arba tikslo nepasiekę, todėl paniekinti bėgliai, arba išdavikai – esesininkų kolaborantai):

Abu [juodu] *ruseliu* grąžino į bloką sėdėti. Jokio darbo dirbti nebevertė. (XLIII. *Šuniški popieriai*, Sruoga 2005: 309)

Lėkė, šniukštinėjo, uostė. O suradusi kur pasislėpusį išsigandusį [bėglį] *latvelį*, plėšė jį ir draskė ne blogiau už savo sėbrus – keturkojus bankrotus... (XLIII. *Šuniški popieriai*, Sruoga 2005: 309)

Todėl valdžia ir sugalvojo išeitį: aprūpinti [juos] *ukrainiečius* lagerio priemonėmis. (XLI. *Angelai sargai*, Sruoga 2005: 291)

Atsisakyta kitakalbių frazių (į naujausius „Dievų miško“ leidimus redaktoriai grąžino tik dalį posakių kitomis kalbomis, o jų atstatymo atžvilgiu elgėsi nenuosekliai). Vietoj blokinių kalinių pasakytų lenkiškų, rusiškų frazių teikti pakaitai lietuvių kalba, todėl dingo svarbus akcentas – kalba išdavė, kokios tautybės buvo nacių kolaborantai. Didžiąją jų dalį sudarė SSRS piliečiai, kurių elgesys prilygo po karo pasmerktų ir nuteistų nacių elgesiui. Redaguojant „Dievų mišką“ stalinmečiu ir sovietmečiu, siekta išvengti sąsajos su nusikalstamu nacistiniu režimu. Iki šiol neatvertos šios autentiško teksto vietos (toliau iš daugelio nuolat kartojamų posakių parodyti tik tipiški atvejai; leksika perteikta, kaip užrašyta):

– Greičiau, tu, [maitos vaike] *kurvy syn*, – gavau ir aš pavadinimą, lenkišką, ir dvi lazdas per sprandą. (V. *Pirmoji naktelė*, Sruoga 1945: 18), [Sruoga 1957: 41, 1997: 256, 2005: 32]

– [Na, apsidrėbusi lietuviška inteligentija] *Zas...ana litewska inteligencja*, – *pasveikino jis mus*, – *marš į kiemą!* (X. *Dušas kūnui ir dūšiai*, Sruoga 1945: 50), [Sruoga 1957: 82, 1997: 283, 2005: 68]

– Ar tu nežinai, [šunsnuki] *kurwamac*, kad mušti negalima? – gargaliuoja Vacius apsiptodamas. – Aš tau parodysiu, [šunų išjoda] *kurwamac*, kaip reikia mušti! (XVI. *Wacek Kozłowski*, Sruoga 1945: 84), [Sruoga 1957: 123, 1997: 312, 2005: 106]

– [Šviesiausias pone] *Jasno wielmożnie panie*, – maldauju nusiėmęs kepurę kiek išgalėdamas ploniausiu balsu, – gal, šviesiausias pone, teiktumeis... (XXII. *Klipatų komandoje*, Sruoga 1945: 127), [Sruoga 1957: 171, 1997: 348, 2005: 153]

– *Da kuda ty, sterva, prjošj?* – Kur tu, lakūdra, kulniuoji, – sako jai riebiai nusikeikęs ukrainietis sargybinis. (XLII. *Bėgliai*, Sruoga 1945: 255), [Sruoga 1957: 329, 1997: 458, 2005: 300]

– Nu, nu, *provalivaj v p...u*, – *na, na*, prasmek... – nusikeikė ukrainietis ir nususukė į šalį, savo sąmojumi patenkintas. (XLII. *Bėgliai*, Sruoga 1945: 255), [Sruoga 1957: 329, 1997: 458, 2005: 300, 2005 metais atkurtas vienas rusiškos frazės žodis *provalivaj*]

Senieji lagerio kaliniai lenkai, prominentai, keiksmazodį *kurvy syn* (lenk. *kekšės sūnau*) vartojo ir kaip pertarą. Kiti lietuviai garbės kaliniai atsiminimuose apie Štuthofio lagerį taip pat vartojo šį lenkišką keiksmazodį, kartais atitinkamą jo variantą rusų kalba:

– Pasakei tiesą, taigi tau priklauso užmokestis. O kaipgi! Še, kurvos sūnau! – šerdamas iš peties per veidą sušvokštė Kozlovskis. (Mackonis 1998: 449)

Prakalbinu prominentą:

– Tegul kiek kvėpteli. Ir tamsta pavargai.

– Man tik ranką skauda mušant šituos kurvos sūnus! Nenorės jie daugiau kovoti už Hitlerį! (Mackonis 1998: 475)

– Užsigeidė kurvos sūnūs legiono! – liejo toliau savo tulžį prominentas. (Mackonis 1998: 475)

– Kaip tai nebuvai? Tylėk, sukin synu, nes tuojau... (Gervydas 1950: 57)

„Dievų miške“ pašalinta frazė *Zas...ana litewska inteligencja* (lenk. *sušikta lietuvių inteligentija*). Lietuviai inteligentai panašiai apibūdinti ir kitų Štuthofio kalinių atsiminimuose: „– Tu šunsnuki! Tu apšiktas inteligente!“ (Mackonis 1998: 437).

Lageryje reikštas blokų viršininkų, lenkų kalinių, niekinantis požiūris į lietuvius:

Gyventi tačiau turėjome ten pat, pono Kozlowskio bloke. Blokinis buvo nepalankus, vadindavo mus ne kitaip, kaip tik „cholerna l i t e w s k a inteligencja“, „cholerna litewska banda“. (Yla 1951: 159)

Rašytojui Mackoniui vienas lagerio kalinys senbuvis paaiškino, kodėl lietuvių inteligentus blokų kapai lenkai lageryje stengėsi pažeminti:

Čia mieliau būtų žiūrima į urvinį žmogų negu į inteligentą. Be reikalo pasisakei, kas esi. Jeigu komendantūra suuos, gali likviduoti: tokie žmonės, kurie viską mato ir girdi, konclageryje nepageidaujami. (Mackonis 1998: 437)

Kūrinyje keiksmazodis ir pertaras *kurva mac* vartojamas norint emociškai ar psichologiškai sustiprinti posakį, suteikti jam neigiamą reikšmę. Lenkiški ir rusiški kalinių blokinių keiksmazodžiai (pavieniai žodžiai, frazės, sakiniai) keisti lietuviškais atitikmenimis dėl socrealistinės estetikos: „vaizduoti stipriai pagražintą pseudotikrovę“ (Streikus 2014: 257). Drazdauskas pakeitė ne vien „Dievų miško“ leksiką. 1945 metais jis redagavo ir Donelaičio kūrinius, eufemizavo ir šio rašytojo tikslingai vartotus vulgarizmus. Donelaičio autentiška leksika nepriklausomybės metais sugražinta, o Sruogos – dar ne:

Skirtingai nei grožinės literatūros pradininko kūriniai, po 1990 m. galutinai „atgavę“ savo pirminę originalią leksiką visuose leidimuose (įskaitant mokyklinius), *Dievų miškas* net atkūrus nepriklausomybę kol kas tiek akademiniuose B. Sruogos raštuose (1997), tiek jais besiremiančiose mokyklinėse priemonėse finkcionuoja tik redaktorių eufemizuotu pavidalu. Šis atvejis rodo, kad dorovinė cenzūra, skirtingai nei politinė, dažniau neatpažįstama ir nepripažįstama prievartine, nepateisinama intervencija į autorinį tekstą. (Šeina 2025: 40)

Sruoga norėjo išsaugoti redaktorių braukytus epizodus: jis siekė būti sąžiningas, todėl pateikė unikalių lagerio gyvenimo faktų ir detalių, kuriuos aprašė ypatingu būdu – derindamas „mažą pašaipėlę“ ir santūriai išreikštus „vidujus išgyvenimus“. Rašytojas neleido skurdinti kūrinio teksto kalbos, o redaktoriaus Drazdausko užmojų pakeisti autentišką leksiką visuomenei geriau ir lengviau suprantama laikė absurdu.

1957–2005 metais redaktoriai dalį „Dievų miške“ praleistų teksto vietų paliko, nes manė, kad pats rašytojas raudonu ir mėlynu rašalu cenzūruotame kūrinio mašinraštyje išbraukė ar pataisė pavienius žodžius, frazes, sakinius. Nenustačius konkrečių taisytojų, neatlikus jų braižo analizės, buvo galima tik spėlioti, ar kūrinio tekstas koreguotas paties autoriaus, ar ne jo.

Iš kūrinio teksto pašalinus autoriaus stilistiškai nuspalvintus, aktualizuotus pasakymus, jis tapo blankesnis – mažiau informatyvus, susilpnintas:

Bet didžioji dauguma – vargani elgetos. Nuo bado ištįsę ar jau papurtę veidai, *basos* sutinusios kojos (XIV. *Klipatų klipatos*, Sruoga 2005: 90); Nemušk jų, kol jie sveiki, jie bežiūrint išglebs. *Išglebs* ir žus (XIX. *Mušeikizmo filosofija*, Sruoga 2005: 132); – Vis dėlto pasiutusiai niaurus tas tavo mokslas, *bičiuli...* (XIX. *Mušeikizmo filosofija*, Sruoga 2005: 132); Praslinkus kokiom keturiom penkiom savaitėm, valdžios vyrai vėl šaukia mus, lietuvius *intelligentus*, susirinkti į atskirą patvorį (XXIII. *Garbės katorgininkai*, Sruoga 2005: 157); Kas pas civilius gyventojus iš lagerio ateina? Negi kaliniai ateis. Ateina esesininkai. Kas papirkliaut, kas – pagirtuokliaut, *kas* – *pamergeliaut*, kas – šiaip sau pasmaguriaut (XX. *Kamino paunksmėje*, Sruoga 2005: 139); Jie galėjo kalinį mušti, kiek tik jų širdelė pageidauja, – galėjo jį mušti *ir užmušti*, – už tai jiems ničnieko nebūdavo (XXVII. *Lagerio savivalda*, Sruoga: 2005: 184); Lagery klausti negalima. Lagery turi būti psichologas ir pranašas. Turi žinoti, kada kas kokiam banditui į galvą šauna. Turi

pats numanyti, kas ant seilės užėjo tave lydinčiam mušeikai. *Niekas tau nieko nepaaiškins*. Gausi mušti *tol*, kol suprasi savaime, ko jįsai nori (XIII. *Dūšelių aprašymas*, Sruoga 2005: 87); Plentų kryžkelėje sutraškėjo šūviai. Kažkas žlegtelėjo. *Kažkas sustaugė*. Kažkas su dideliu trenksmu sprogo. Lango stiklai sutarškėjo (LXI. *Laisvė patvory*, Sruoga 2005: 442); Jos bulves virtuvei skusdavo, – viena kita bulvelė ir jom pasilikdavo – tai buvo geras daiktas. *Jos bulves skusdavo ir SS virtuvei – čia pasilikusios bulvės buvo dar geresnis daiktas*. Jos aptarnaudavo ir SS karininkų valgyklą (XLVII. *Moteriškoji pusė*, Sruoga 2005: 326); Ir vis dėlto tokių kvailių nuolat atsirasdavo. *Kamgi kitaip sakyti*:

– *Bepigu kiaulei – nei kojos autis, nei burna praustis...* (XI. *Žingsniu per galvas*, Sruoga 2005: 76).

Visuose „Dievų miško“ leidimuose išlikę 1946 metais cenzūruojant kūrinių redaktorių pakeistos autentiško teksto vietos (Sruogos žodžiai, žodžių junginiai, frazės):

Aistringasai Toni įsimylėjo vieną lagerio merguželę. Kalinę. Lenkaitę. Jauną. Nieko sau, [apvaliais veideliais] *nelabai špėtną* (XXIX. *Tas gyvatė Fritz Selonke*, Sruoga 2005: 200); Ateidavo tikrai iškilmingais atvejais: kai ką nors viešai karia arba kai *kam* iškilmingai [ką vanoja] *kailį peria*: Berlyno skirtąją bausmę vykdo arba avanso duoda (XXIV. *Lagerio komendantas*, Sruoga 2005: 165); Bet maisto [liekanos] *atsarga* nebetiko vartoti net krematorijaus meisteriam (XLVIII. *Statybinis karštis ir organizacija*, Sruoga 2005: 332); Ir į lagerį jįsai pateko už [pasirūpinimą] *uolų pasidarbavimą* homoseksualizmo [darželyje] *srityje*, – vaikščiojo su ružavu trikampiū (XXII. *Klipatų komandoje*, Sruoga 2005: 151); Ir nusivarydavo jis savo bulviavagį toliau, kol rasdavo tinkamą vyrą kailiui [pašutinti] *parūginti* (XXIV. *Lagerio komendantas*, Sruoga 2005: 166); Iš ūkininko ateidavo kartais sunykusios, o lageryje – veikiai [atsigaudavo] *atsiganydavo!* (XLVII. *Moteriškoji pusė*, Sruoga 2005: 328); Kaipgi jį dabar bepakarsi, kad jis [išmovė] *išdūmė* po velniū! (VII. *Politinis skyrius*, Sruoga 2005: 46); Niuncė – nedidoliukė, lieknutė, juodais garbanotais plaukais, smailiomis aštriomis akimis, storomis [minkštomis] *aistriomis* lūpomis su trupučiuką pasikuprinusia nosimi (XLI. *Angelai sargai*, Sruoga 2005: 291).

1957–2005 metų „Dievų miško“ tekstą sudarančios detalės surinktos ne visos, jų nemažai nubyrėjo, todėl ir kūrinio visumos vaizdas iki galo liko neatskleistas: jis tapo priblukęs, su įtrūkiais, ertmėmis. Kūrinio tekstas išryškėja tik tada, kai visos detalės surenkamos. Po restauracijos atvėrus naujų kūrinio teksto vietų Sruogos stilius įgijo papildomų atspalvių, kurie anksčiau buvo prigesinti:

Mažiau pažeistame *Dievų miško* tekste išryškėjo daugiau kontrastų: ir liūdesio, ir aštresnės frazės. Ankstesnis kūrinio redagavimo procesas sumažino tą kontrastingumą. Redaguojant kūrinio tekstą, visa tai suvidurkinta – priblandinta. Todėl naujame *Dievų miško* tekste išryškėja abi ironijos spektro pusės (liūdesys ir aštrumas), kurios labiau atskleidžia ir Sruogos asmenybę. (Subačius 2026)

Ypač daug „Dievų miško“ tekste gramatinio lygmens pažeidimų (kaitaliosios žodžių formos, laikai, giminės, skaičius, žodžių tvarka), nors Sruoga kūrinio redaktoriams neleido keisti kūrinio turinio, stiliaus ir kalbos (Bulavas 1997: 441):

[Saulė] *Saulelė* šviečia šildo, tarytum glostyte spindulėliais glosto (XV. „*Die Arbeit macht das Leben süß...*“; Sruoga 2005: 96); Pasisukę plentu atgal, [užkliūvome] *užkliūvame* už mūsų draugų lavonų, – Viešpatie, kiek jų pakeliui priguldyla! (LV. *Per kašubų žemelę*, Sruoga 2005: 390); Adresas, kuriuo būtų galima duoti [žinią] *žinia*, kai lagery nusi-
baigsi... (VI. *Pajūrio kurortas*, Sruoga 2005: 40); Jis pareikalavo sandėlių reikalui pusan-
tro tūkstančio [darbininkų] *darbininkų* (LI. *Žydžių potvynis*, Sruoga 2005: 358); Žmo-
gus čia žvėris [daraisi] *darosi* (XIX. *Mušeikizmo filosofija*, Sruoga 2005: 135); Nuo tos
dienos [ukrainiečių] *ukrainiečio* vardas lageryje pasidarė koliojimosi žodis (XLI. *Angelai
sargai*, Sruoga 2005: 293); Tam darbui jis pasirinkdavo [inteligentiškus] *inteligentiškes-
nius* kalinius ir su savo komandos nariais jisai elgdavosi visiškai padoriai (IX. *Naujokų
įpilietinimas*, Sruoga 2005: 61); Žinoma, [Trečiasis] *Trečiasai* Reichas galingas... nuga-
lės... (IX. *Naujokų įpilietinimas*, Sruoga 2005: 65); Subirzgėjus tankam už keturių kilo-
metrų nuo lagerio vilkas Bratkė [garvežiu] *garvežimiu* virto (LX. *Baisioji naktelė*, Sruoga
2005: 427); Bet tai [jau buvo] *buvo jau* 1944 metų vasaros pabaiga, – lageryje jau daug
kas buvo pasikeitę (XXXV. *Ypatingieji katorgininkai*, Sruoga 2005: 248); Man buvo
leista važiuoti civiliniais drabužiais, ant kurių tik maži katorgininko pažymėliai tebuvo
prisiūti, – tų ženklelių reikšmės nežinaš negalėjo žinoti, [kas aš per paukštis] *kas per
paukštis ir aš esu* (LII. *Išsigimė visi velniai*, Sruoga 2005: 360); Tačiau, atrodo, kaltos
[buvo čia] *čia buvo* ne tiek lenkaitės, kiek... kokainas (XXXI. *Politiniai katorgininkai*,
Sruoga 2005: 213).

„Dievų miške“ nemažai tarminės leksikos, tarminių formų. Jų atžvilgiu kūrinio redakto-
riai elgėsi nenuosekliai, nors anksčiau Matuzevičius patarė kuo mažiau koreguoti auto-
rinį tekstą, nes jis atspindi kalbos istorinę raidą. Jis siūlė palikti rašytojui būdingą lek-
siką, žodžių formas (pavyzdžiui, *šiandie, int, sudieu*), netipiškai vartojamus kito kamieno
žodžius (pavyzdžiui, *kauniškiem, pusis, inžinieris, kepenas, nuosavus, pavieni*), sintaksines
konstrukcijas (autorius netaisyklingai, bet nuolat ir nuosekliai vartotus vietininkus,
naudininkus, įnagininkus). Todėl dalis tarmybių, kaip jau anksčiau minėta, grąžinta,
tačiau dar ne visos. Iki šiol tebėra nemotyvuotai sunormintų ar nenuosekliai perteiktų
„gyvosios kalbos“ žodžių (pavyzdžiui, *prysakis, priejuostė, pusiausalis, kimsynai, pažymys*
„požymis“, *aikvoti, ankstybas, apveizda, užkabaris, vyšnava, vartelioja, griaudu, barz-
daskutis, laikrodys, snukys, šunsnukys, dryžiuotas* ir kt.). Anot Matuzevičiaus, „[d]augu-
mas tarmiškumų turi „sruogišką spalvą“ – juos reikėtų palikti“ (Matuzevičius 1956: 22).

Stipriai pažeistas autoriaus kalbos morfologinis lygmuo. 1946 metais pakeisti, o
vėliau nebegrąžinti Sruogai ypač būdingi netipiskų kamienų žodžiai:

Tuomet valdžia jau [dirbtiniu] *dirbtinu* būdu lavonų pasigamindavo (XLIX. *Giltinės
pastogė*, Sruoga 2005: 344); Tai buvo [išimtinė] *išimtina* kalinių kategorija (XXXIII. *Nuo
klebono iki čigono*, Sruoga 2005: 229); Visiškai [neatsitiktinis] *neatsitiktinas* – visiškai
nuosakus buvo dalykas, kad Vokietija, savo karinės galios išsirutuliojimo metu okupuojan-
tanti vis naujus ir naujus kraštus, – Vokietija, kadaise buvusi kultūrtrėgėrė, dvidešimtojo
amžiaus viduryje virto lagertrėgėrė plačiausia prasme (II. *Barakinė kultūra*, Sruoga 2005:
16); Čiulba ulba jinai, visiškai nekreipdama dėmesio, kad vyrų lageryje sėdi [nuosa-
vas] *nuosavus* vyrelis, čionai patekęs už tai, kad jis jos ir namie suvaldyti nemokėjo...
(XXXVIII. *La donna e mobile...* Sruoga 2005: 270); Prieš karą jisai Gdanskio mieste
[anglis] *anglius* į ketvirtą aukštą tampė, kartais tamsesniuose skersgatviuose įtikinamai

išmaldos prašė (XXXVI. *Pedagogiški egzemplioriai*, Sruoga 2005: 251); Ligoninėje – vietos maža. [Ligoniai] *Ligonys* netelpa (XX. *Kamino paunksmėje*, Sruoga 2005: 138); Pagaliau, ir pati sumanė dar kartą ištekti, žinoma, už [nacio] *naciaus*, – pareikalavo iš jo išsisiskyrimo (XIX. *Mušeikizmo filosofija*, Sruoga 2005: 136).

Kaitalioji Sruogos vartoti kamieniai, priklausantys kitai giminei:

Brūkasi katorgininkai koridoriumi [keikdamies] *keikdamos* ir knapsi, ir knapsėdami kits ant kito lipa. (XI. *Žingsniu per galvas*, Sruoga 2005: 74); Sauter darbuojas su vėzdu ir meilingai [šypsodamasis] *šypsodamos* kartoja... (XV. „*Die Arbeit macht das Leben süß...*“, Sruoga 2005: 97); Antra, grafo dvaro kiemas buvo [pačioje] *pačiame* dviejų plentų [sankryžoje] *sankryžiuje*, – atrodė, čia kautynės bus neišvengiamos, o tuomet gi ir mane su visa tvora skystu vėdaru pavers! (LXI. *Laisvė patvory*, Sruoga 2005: 437).

Baimintasi parodyti Sruogos vartotus neįprastus, kitų kamienų žodžius: „Toks nė kiek neredaguotas tekstas šokiruotų skaitytoją, pripratusį kiekvieną nenorminį atvejį laikyti klaida“ (Žilinskas 2000: 280).

Pažeista autorinė skyryba. Atsisakyta Sruogai būdingų emocinių atspalvių: neutralizuota skatinamoji intonacija, pakeisti nutylėjimai, nepagrįstai konotuoti sakiniai, netoleruoti dvigubi skirtukai sakinio gale (redakcinis variantas parodytas laužtiniuose skliaustuose, o autorinis – paprastuose):

Reikia kaip nors gyvybė palaikyti. Daugiau gi nėra ko! (...) (XXXIX. *Lageriška mityba*, Sruoga 2005: 276); Pavyzdžiui, vienas ruskelis bėgo, kelionei pasiėmęs iš visų reikalingų dalykų tikrai vieną vienintelį medinį šaukštą! (...) (XLII. *Bėgliai*, Sruoga 2005: 298); Slenka, slenka... Kokia daugybė jų! Šimtas, kitas, trečias (...) (XIV. *Klipatų klipatos*, Sruoga 2005: 92); Ir vis dėlto tokių kvailių nuolat atsirasdavo (...) (XI. *Žingsniu per galvas*, Sruoga 2005: 76); Tikrai, ko vertos visos mano knygos, jei dvidešimtojo amžiaus viduryje civilizuotas Europos žmogus staiga žmogėdra darosi?! (XIX. *Mušeikizmo filosofija*, Sruoga 2005: 135).

Mechaniškai, neperžiūrėjus ir nepatikrinus šaltinių, perleidžiant „Dievų mišką“¹, kartojami ir anksčiau priimti redaktorių sprendimai, kurie susiję su tekstine cenzūra (kupiūromis ir vadinamąja „stilistine cenzūra“: formos, siužeto elementų ir leksinių-semantinių, sintaksinių elementų korekcija) (Tatolytė 2024). Kaip taikliai pastebi tekstologas Paulius V. Subačius, dėl pakartojamos korekcinės cenzūros „mes nesąmoningai iš naujo esame resovietizuojami“ (Kajėnas 2026).

2025 metų „Dievų miško“ redakcijoje atkurtas subtilusis kūrinio teksto klotas, kurį sudaro anksčiau redaktorių praleistos vietos: sovietmečiu kupiūruoti epizodai,

¹ Leidykla „Baltos lankos“ išleido po 3 500 „Dievų miško“ egzempliorių (Sruoga 2013, 2015, 2025); Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla išleido 1 000 „Dievų miško“ egzempliorių (Sruoga 2023). Leidykla „Obuolys“ išleidžiamų „Dievų miško“ vienetų net nenurodo, kaip ir fakto, kad perleidžia 1957 m. parengtą kūrinio tekstą (Sruoga 2019). Perleidžiant „Dievų mišką“, pakeičiamas ar atnaujinamas tik jo viršelis, pasiremiant lietuvių literatūros istorija ar kritika, sugalvojamas ir naujas reklaminis šūkis, kodėl skaitytojas turėtų nusipirkti knygą. Tačiau nebeįvertinama nei prie šaltinių, nei prie ankstesnių kūrinio leidimų kritinio vertinimo.

praleisti fragmentai, žodžiai, sakiniai, pakeisti žodžiai, žodžių junginiai, sintaksinės konstrukcijos, skirtukai. 1957–2005 metais atliekant „Dievų miško“ rekonstrukciją subtilusis kūrinio teksto lygmuo liko nerestauruotas. Dabar atkurti anksčiau prarasti epizodai, grąžinti autoriaus vartoti žodžiai, frazės ir sakiniai; atsisakyta rašytojui primestų pakaitų – nuvalytos sovietmečio apnašos.

Dievų miško cenzūravimas 1946 m. pakenkė kūrinio tekstui. Tačiau iš principo jo pažeisti nebuvo įmanoma: net jei būtų likę pusę kūrinio, vis tiek jo esmė būtų nepakitusi. Kadangi jis toks stiprus ir toks gyvastingas savo esme, tai dėl to labai ir norisi jį turėti kuo autentiškesnį, kuo mažiau pažeistą. Todėl kiekvienas sakiny, kiekviena frazė, kurią pavyko atstatyti, labai vertingi. Jie dar labiau sustiprina tą ir taip stiprų tekstą. (Subačius 2026)

IŠVADOS

„Dievų miško“ tekstai, parengti 1957, 1997 ir 2005 metais, buvo išleisti tik iš dalies ištyrus šio kanoninio kūrinio teksto istoriją, neatlikus lyginamosios autografų (rankraščio ir mašinraščių) analizės, nenustačius stabilų kūrinio redagavimo principų. Dėl šių priežasčių anksčiau nebuvo rekonstruotas ir visas autentiškas kūrinio tekstas (jis atkuriamas etapais, kurie sutampa su kūrinio tekstų išleidimo metais).

2025 metais nustatytas toks „Dievų miško“ tekstas, kokį Sruoga, baigęs jį rašyti, 1945 metų rudenį įteikė leidyklai. Tai ikicenzūrinis „Dievų miško“ tekstas be stalinmečio kontrolės liekanų, sovietmečiu atsiradusių redakcinių pakaitų, nemotyvuotų kalbinių pataisymų. Samulionis anksčiau pasisakė už autentiško (pirminio) Sruogos leidyklai įteikto varianto publikavimą (prie šio sprendimo grįžta tik dabar). Grąžintos per laiką pamestos autentiško kūrinio teksto dalys (turinys, autoriaus paaiškinimai) ir dabar parengti priedai (redakciniai komentarai, žodynėlis, asmenvardžių, vietovardžių, sąvokų rodyklės).

Nuo ankstesnių „Dievų miško“ leidimų nauja kūrinio redakcija skiriasi tuo, kad paremta mokslinė šaltinių analize, laikantis kitų nei sovietmečiu redagavimo principų. Juos pateikė rašytojo kūrybos specialistas Samulionis, pirmenybę teikęs autoriaus, o ne redaktoriaus pasiūlytam variantui.

Ikicenzūrinė „Dievų miško“ redakcija yra populiaraus pobūdžio, skirta visuomenei. Kritinis (ir hibridinis) kūrinio teksto leidimas, kuriame privalu konkrečiai parodyti (dokumentuoti) visus autografų variantus, – ateities rengėjų iššūkis, kuriam dabar padėtas patvarus pagrindas.

ŠALTINIAI

Matuzevičius, Eugenijus. 1956a: Pastabos dėl B. Sruogos *Dievų miško* redagavimo, rankraštis, l. 41, 1956, LLMA, f. 133, ap. 1, b. 85.

Matuzevičius, Eugenijus. 1956b: Pastabos dėl B. Sruogos dramų redagavimo principų, rankraštis, l. 30, 1956, LLMA, f. 133, ap. 1, b. 85.

Samulionis, Algis. 1989: Balio Sruogos *Raštai* (parengimo principai), rankraštis, l. 2–3, 1989, LLTI BR, f. 111, b. 381.

Sruoga, Balys. 1945a: *Dievų miškas*, mašinraštis, 1–383 l., be datos [1945], LLTI BR, f. 53, b. 8.

Sruoga, Balys. 1945b: *Dievų miškas*, rankraštis, 1–305 l., be datos [1945], LLTI BR, f. 53, b. 578.

Sruoga, Balys. 1945c: *Dievų miškas*, mašinraštis, 1–383 l., 1945, BVSNM, 992, R₂ 38.

LITERATŪRA

Bubnys, Arūnas. Lietuvių kelias į Štuthofą. In *Pragaro vartai – Štuthofas*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, 8–34.

Bulavas, Juozas. Rašytojo žodinis testamentas. In *Balys Didysis*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997, 438–441.

Gervydas, Antanas. *Už spygliuotų vielų*. Chicago: Lietuvių katalikų spaudos draugija, 1950, 1–57.

Grikytis, Alfredas. [Prisiminimai apie Štuthofą lagerį]. In *Padomju Jaunatne*, Riga, 1969 02 22, nr. 38 [cit. iš Skaudi teisybė. Buvusieji Štuthofą koncentracijos stovyklos kaliniai **la tviai** pasakoja apie save ir nagrinėja Balio Sruogos knygą *Dievų miškas*. Kaunas, 1971, 1–12].

Yla, Stasys. *Žmonės ir žvėrys Dievų miške*. Putnam: Immaculata, 1951, 1–554.

Jonynas, Vytautas Aleksandras. Pilkšvosios ląstelės ir spalvoti rašikliai. In *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, 534–540.

Kajėnas, Gediminas. Sovietinių vertimų vilkduobės: kodėl buvo cenzūruotas „Robinzonas Kruzas“ ir kas liko iš Tomo Sojerio nuotykių?, 2026 02 28, <<https://www.15min.lt/kultura/naujiena/literatura/sovietiniu-vertimu-vilkduobes-kodel-buvo-cenzuruotas-robinzonas-kruzas-ir-kas-liko-is-tomo-sojerio-nuotykiu-286-2631556>> [žiūrėta 2026 04 03].

Linčiuvienė, Donata. Paaiškinimai. In Sruoga, Balys. *Raštai*, t. 4. Vilnius: Alma littera, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997, 613–622.

Linčiuvienė, Donata. Redakcinės pastabos. In Sruoga, Balys. *Dievų miškas*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, 443–445.

Sruoga, Balys. 1946: *Dievų miškas*, mašinraštis, l. 77, 79, 1946, LLMA, f. 470, ap. 1, b. 5.

Tekstologinės komisijos prie Valstybinės grožinės literatūros leidyklos posėdžio protokolai, LLMA, f. 23, ap. 1, b. 225, l. 3.

Zaborskaitė, Vanda. 1956: Dėl B. Sruogos *Dievų miško*, mašinraštis, l. 56, 1956, LLMA, f. 23, ap. 2, b. 1787.

Žirguly, Aleksandras. 1957: *Dievų miško* redagavimas, mašinraštis, 11–34 l., be datos [1957], LLMA, f. 23, ap. 2, b. 1787.

Žirguly, Aleksandras. Pastabos dėl *Dievų miško* redagavimo. In Sruoga, Balys. *Dievų miškas*, mašinraštis, l. 77, 79, 1946, LLMA, f. 470, ap. 1, b. 5.

Mackonis, Rapolas. Mes dar gyvi žmonės. In *Pragaro vartai – Štuthofas*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, 422–483.

Markevičienė, Neringa. *Balio Sruogos kūrinio Dievų miškas rašymo ir redagavimo istorija*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, 1–550.

Markevičienė, Neringa. *Balio Sruogos kūrinio Dievų miškas rašymo ir redagavimo istorija*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014.

Markevičienė, Neringa, Kajėnas, Gediminas. Į pasaulį reikia žiūrėti linksmiau... Balio Sruogos romano *Dievų miškas* istorija. *Metai*, 2026, nr. 2, <<https://www.zurnalasmetai.lt/i-pasauli-reikia-ziureti-linksmiau-balio-sruogos-romano-dievu-miskas-istorija>> [žiūrėta 2026 04 02].

Pabarčienė, Reda. Tekstologijos galimybės tiriant Balio Sruogos *Dievų mišką*. *Colloquia*. 2016, t. 36, 146–156. Prieiga internete <<https://www.zurnalai.vu.lt/Colloquia/en/article/view/28923/28104>> [žiūrėta 2025 12 15].

Papečkienė, Sigita. Rašytojo Augustino Griciaus paniekinimas. In *Rašytojas ir cenzūra*. Vilnius: Vaga, 1992, 319.

Plėsuma, Vilma. [Prisiminimai apie Štuthofą lagerį]. In *Padomju Jaunatne*. Riga, 1969 02 22, nr. 38 [cit. iš Skaudi teisybė. Kaunas, 1971, 1–12].

Puskunigis, Leonas. Štuthofą žardienos. In *Pragaro vartai – Štuthofas*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, 282.

Rabitsch, Magdalena. [Elenos Starkutės pasakojimas apie *Dievų mišką* cenzūravimą], Magdalenos Rabitsch asmeninis archyvas, 2026.

- Samulionis, Algis. Paaiškinimai. In Sruoga, Balys. *Verpetai ir užuovėja*. Vilnius: Vaga, 1990, 449–450.
- Sruoga, Balys. *Raštai*, t. 1. Vilnius: Alma littera, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996.
- Sruoga, Balys. *Raštai*, t. 5. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957.
- Sruoga, Balys. *Raštai*, t. 4. Vilnius: Alma littera, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997.
- Sruoga, Balys. *Dievų miškas*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, 2023, 1–419.
- Sruoga, Balys. *Dievų miškas*. Vilnius: Baltos lankos, 2013, 2015, 2025, 1–443.
- Sruoga, Balys. *Dievų miškas*. Kaunas: Obuolys, 2019, 1–399.
- [Sruoga, Balys. 2026a: *Dievų miškas* [paprastas tekstas] [spalvotai pažymėtas tekstas]. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas].
- [Sruoga, Balys. 2026b: *Dievų miškas* [spalvotai pažymėtas tekstas]. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas].
- Sruoga, Balys. 2026c: *Dievų miškas* [Romano fragmentas: XII. Numirėliška dalia]. *Metai*, 2026, nr. 2, 24–36, <<https://www.zurnalasmetai.lt/balys-sruoga-dievu-miskas-xii-numireliška-dalia>> [žiūrėta 2026 04 02].
- Streikus, Arūnas. Atsiliepiamas apie Neringos Markevičienės humanitarinių mokslų daktaro disertaciją. In *Balio Sruogos kūrinio rašymo ir redagavimo istorija*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014, 257.
- Subačius, Paulius. 2026: *Dievų miško rankraštis – žiauraus Balio Sruogos mūšio su cenzūra atšvaitas*. In *Laikas kultūrai*, 2026 01 23, <<https://www.lrt.lt/radioteka/irasas/2000626041/dievu-misko-rankraštis-ziauraus-balio-sruogos-musio-su-cenzura-atvaizdas>> [žiūrėta 2026 01 29].
- Sventickas, Valentinas. Skaitote klasiką? Knygą reikia rinktis, publikuota 2014 11 26, <<https://skaitymometai.lnb.lt/index.php?4109905859>> [žiūrėta 2026 01 29].
- Šeina, Viktorija. Liaudiškumo ribos: vulgarizmų cenzūra Kristijono Donelaičio kūrinių leidyboje. *Tautosakos darbai*, 2025, nr. 70, 11–45.
- Tatolytė, Ingrida. Dviveidis Janas: vertimas tarp atverties ir užkardymo. In *Vertimas ir cenzūra sovietinės ideologijos sąlygomis. Lietuva, 1940–1990*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2024, 141.
- Vaicekuskas, Mikas. 2026 m. sausio 31 d., Miko Vaicekausko laiškas Neringai Markevičienei, Neringos Markevičienės asmeninis archyvas.
- Veikšanė-Miseviča, Vera. [Prisiminimai apie Štuthofų lagerį]. In *Padomju Jaunatne*. Riga, 1969 02 22, nr. 38 [cit. iš *Skaudi teisybė*. Kaunas, 1971, 1–12].
- Žilinskas, Rimas. Neparengti parengtieji Balio Sruogos *Raštai*. *Archivum Lithuanicum*, 2000, nr. 2, 278.
- Žirguly, Aleksandras. *Prie redaktoriaus stalo*. Vilnius: Mokslas, 1979.
- Žirguly, Aleksandras. *Tekstologijos bruožai*. Vilnius: Mokslas, 1989.

Neringa Markevičienė
Institute of Lithuanian Literature and Folklore, Lithuania

GAPS AND OTHER TRACES OF SOVIET CENSORSHIP IN BALYS SRUOGA'S WORK *DIEVŲ MIŠKAS* (FOREST OF THE GODS)

SUMMARY. Balys Sruoga's *Forest of the Gods* is widely regarded as his most mature work and as a canonical piece of Lithuanian literature. It is well known worldwide and has therefore been translated into many languages. Between 2024 and 2025, Mahir Gamzajev, Miglė Dulskytė, and Jinseok Seo translated it into Azerbaijani, French, and Korean, respectively. These latest translations were based on a new edition of the work. This edition was prepared in 2025 at the Lithuanian Literature and Folklore Institute in collaboration with the translators. During the Soviet era and the years of independence, three historically significant editions of *Forest of the Gods* were published (in 1957, 1997, and 2005). These editions gradually revealed more of the authentic text that had previously been censored. More than twenty years have passed since the last edition was published in 2005. This article reviews the changes that have occurred in the study of *Forest of the Gods* over this period, and explains why another edition of the work is needed. The new edition is presented in detail, explaining what will differentiate it from

previously published texts and answering which interventions (Stalinist censorship, Soviet editing, or authorial language standardization) remain evident in all published texts.

KEYWORDS: Balys Sruoga, *Forest of the Gods*, soviet censorship, editing, autographs, manuscript, typescript, Stalinism, the Soviet era, the years of independence, new edition.